

Małgorzata PRZYBYSZ-ZAREMBA

Wyższa Szkoła Pedagogiczna TWP w Warszawie
Wydział Nauk Humanistyczno-Społecznych w Olsztynie

ZJAWISKO AGRESJI W SZKOLE – CZY TO PLAGA XXI WIEKU?

*Człowiek musi znaleźć taki sposób rozwiązania
międzyludzkich konfliktów, który odrzuca
wszelką zemstę, odwet i agresję.*
Martin Luther King

Szybkie przemiany społeczne zachodzące w Polsce w ostatnich latach przyczyniają się do brutalizacji życia codziennego. Wiadomości telewizyjne i prasowe pełne są informacji o konfliktach, porwaniach, gwałtach, rabunkach i morderstwach. Mamy wrażenie, że ze wszystkich stron otacza nas agresja, przed którą nie ma ucieczki. Życie codzienne dostarcza wielu przykładów świadczących o przejawach agresji wśród ludzi. Wyrazem jej nie są już tylko wojny, porwania zakładników, ale wzajemne kontakty międzyludzkie. Coraz częściej w sytuacjach dla nas trudnych reagujemy agresywnie – krzykiem, biciem, płaczem. Brutalizacja, przemoc i agresja w różnych postaciach przenika do życia rodzinnego i szkolnego, kultury masowej i rozrywki. Często akty agresji kierowane są na osoby przypadkowe i nie wiążą się z żadnymi porachunkami osobistymi. Zaburzenia w relacjach międzyludzkich, w tym także dotyczące przemocy i agresji, nigdy nie są wywołane przez jedną przyczynę. Jest ich wiele. Należy ich szukać i eliminować. Ważnymi czynnikami naruszającymi stabilność życia emocjonalnego i intelektualnego młodych ludzi są media, głównie telewizja, gry komputerowe i Internet. Rzeczywistość kultury, zredukowana jest do rozrywki przepełnionej brutalnością i seksem. Dzieci grając na komputerze dokonują rocznie kilku tysięcy zabójstw. Jest wiele publikacji na temat oddziaływania telewizyjnych brutalnych scen na wzrost agresji i przemocy u dzieci, jednak nie zawsze one wywierają odpowiedni wpływ i zmianę u dorosłych na to, czym zajmują się ich dzieci i większą kontrolę nad nimi. Liczne badania psychologów i pedagogów dowodzą, iż dzieci, które często oglądają w mediach sceny bicia i zabijania są bardziej agresywne, od tych, które oglądają je rzadziej lub nie oglądają wcale oraz, że ma to wpływ nie tylko na zachowanie, ale także na wyznawane poglądy i wartości. Prowadzi to do zjawiska znieczulenia społeczeństwa. Młodzi widzowie oglądając często przemoc stają się przekonani o jej normalności i reagują na nią obojętnie, często naśladują zachowania agresywne obserwowane na ekranie, przez co zmniejsza się ich wrażliwość na przemoc przy równocześnie większym lęku w stosunku do otaczającego świata. Kolejną przyczyną wzrostu zachowań agresywnych jest obserwowany wzrost zrywanych więzi rodzinnych. Ma to ogromny wpływ na aktualne i przyszłe zachowania młodego pokolenia. Zazwyczaj dzieci, które w domu nie zaznały ciepła i miłości, wychowywane „przez ulicę”, pochodzące z rodzin patologicznych, gdzie zawsze znajdowały się pieniądze na alkohol, a często brakowało na chleb wskazują większą tendencję do przejawiania zachowań, w których dominuje agresja i przemoc. W rodzinach takich nikt nie dał im należytego przykładu jak należy wchodzić w relacje z innymi ludźmi. Przyzwyczajeni do widoku codziennych bójek są przekonani, że właśnie tak należy postępować. Wzrost agresji powodują również alkohol czy narkotyki, do których dostęp mają obecnie coraz młodszy. Często rodzice

zajęci pracą i „gonitwą za pieniądzem” nie dostrzegają problemu, a jeśli już go dostrzegą, to zazwyczaj jest stanowczo za późno.¹

Brutalizacja w mediach, brak zainteresowania ze strony rodziców dziećmi, chęć bycia w centrum zainteresowania swoich rówieśników powoduje, iż zachowania agresywne są coraz częściej powszechnym zjawiskiem w naszych szkołach. Z najnowszych badań przeprowadzonych w Polsce wśród uczniów szkół gimnazjalnych oraz licealnych wynika, że co trzeci uczeń doświadczył przemocy ze strony rówieśników. Aż 31% uczniów przyznało, że w ostatnim czasie stało się ofiarą przemocy w szkole lub w środowisku rówieśników.² Ponadto badania wykazały, iż najczęstszym przejawem agresji wśród uczniów jest przemoc słowna. Agresja werbalna uczniów wobec innych uczniów zdarza się bardzo często: 44% spośród badanych deklaruowało, że w ciągu bieżącego roku szkolnego zdarzyło im się być obrażanym, z czego 31% uczniów rozpowszechniało szkodliwe kłamstwa (plotki); ponad 60% badanych było świadkiem takich zachowań w stosunku do innych. Rzadziej natomiast dochodziło do agresji fizycznej: 8% uczniów przyznało, że zostali pobici, 11% zostało przemocą zmuszonych do zrobienia czegoś wbrew swojej woli, a 29% - potrąconych lub przewróconych. Jeszcze częściej uczniowie byli świadkami takich zdarzeń. Zdarzają się również kradzieże, wymuszenia pieniędzy oraz niszczenie własności osobistej. Z badań wynika również, że na akty przemocy narażone są szczególnie pewne grupy uczniów: przede wszystkim „lizusy”, ale też osoby, które gorzej sobie radzą („fajtlapy”) oraz uczniowie klas pierwszych. W roku szkolnym 2005/2006 ponad połowa uczniów weszła, co najmniej raz w konflikt z innymi uczniami. Natężenie konfliktów wzrastało szczególnie w gimnazjum. W większości przypadków wiąże się to z budowaniem pozycji w grupie. Tym, co w polskich szkołach szczególnie sprzyja uzyskaniu przywództwa wśród rówieśników, jest przede wszystkim atrakcyjność, siła i sprawność fizyczna oraz arogancja wobec nauczycieli (przeciwstawianie się autorytetowi). Źródłem konfliktów bywają również oceny, jednak nie mają one znaczącego wpływu na autorytet w grupie, podobnie jak wyniki sportowe czy działalność w grupach młodzieżowych, organizacjach pozarządowych, czy samorządzie. Dzieje się tak, ponieważ jak wykazały badania, uczniowie nie traktują osiągnięć na polu „instytucjonalnym” jako sprawiedliwych czy wiarygodnych mierników wartości.³ Oprócz wskazanych form agresji przejawianych przez uczniów w roku szkolnym 2005/2006 przejawiane były również takie formy jak:

- *Zniszczenie jakiejś rzeczy osobistej (plecaka, zeszytu itp.):* osobiście doświadczyło tego – 10% uczniów, ale 32% przyznało, że przydarzyło się to któremuś z kolegów/koleżanek;
- *Zmuszenie do kupienia komuś czegoś (np. papierosów) za własne pieniądze:* osobiście doświadczyło tego – 3% uczniów, ale 13% przyznało, że przydarzyło się to któremuś z kolegów/koleżanek;

¹ B. Sack, M. Pietrzak: *Zachowania agresywne uczniów w szkole podstawowej*, <http://ip.univ.szczecin.pl/~edipp/agresywne.htm> (2.03.2007)

² Badania przeprowadzono na ponad 20 tys. uczniów szkół gimnazjalnych i licealnych, w ramach programu „Bezpieczny uczeń – jak unikać zagrożeń”, <http://www.niebieskalinia.pl/newsy.php?id=644> (23.02.2007)

³ A. Gizy-Poleszczuk: *Zjawisko przemocy w szkołach. Raport z badań*, <http://www.niebieskalinia.pl/newsy.php?id=644> (23.02.2007)

- *Kradzież pieniędzy lub przedmiotów*: osobiście doświadczyło tego – 14% uczniów, ale aż 43% przyznało, że przydarzyło się to któremuś z kolegów/koleżanek.⁴

Jak wynika z przytoczonych badań dominującą formą agresji była: agresja werbalna oraz w niewielkim stopniu również fizyczna. Z. Skorny na podstawie badań psychologicznych przeprowadzonych wśród młodzieży wyróżnił także agresję „frustracyjną, naśladowczą” oraz „instrumentalną”, a z badań fizjologicznych wyłonił również agresję *patologiczną*. Według autora *agresja „frustracyjna”* – to blokada potrzeb w szczególności w powstawaniu agresywnego zachowania się dzieci i młodzieży spowodowana oziębłością rodzica, nauczyciela, grup rówieśniczych, brakiem zainteresowania z ich strony, lub nadmierna surowość. Zaś „agresja naśladowcza” – występuje wówczas, gdy mamy do czynienia z naśladownictwem modeli agresywnego zachowania, z którymi jednostka się styka. Model ten wpływa na jednostkę przede wszystkim w odniesieniu do osób znaczących, a uruchamiany mechanizm to identyfikacja. Modelami takich zachowań są bohaterowie książkowi i telewizyjni, starsi koledzy, czy też agresywni rodzice. Natomiast motywem „agresji instrumentalnej” są określone cele działania, a agresja jest wówczas instrumentem lub narzędziem umożliwiającym osiągnięcie celu. Jest ona nierozzerwalnie związana z postawami oraz hierarchią wartości. I ostatnią formą agresji proponowaną przez Z. Skornego jest „agresja patologiczna”. Przyczyn jej należy doszukiwać się w procesach chorobowych zachodzących w układzie nerwowym jednostki w zachowaniach agresywnych.⁵ Współcześnie przyjmuje się nieco inną klasyfikację zachowań agresywnych – bardziej uszczegółowioną, dającą możliwość wnikliwej analizy zjawiska. Zachowania agresywne obserwowane u uczniów szkół podstawowych i średnich podzielono na sześć najczęściej występujących kategorii:

- Agresja: wobec innych uczniów (groźby, bójki, pobicia bez poważnych konsekwencji zdrowotnych) i skierowana na dorosłych (nauczycieli, personel obsługi);
- Przemoc – jako znęcanie się nad ofiarą, brutalna agresja fizyczna oraz jako rozbój (zastraszenia, wymuszenia rozbójnicze, rozbój z użyciem siły);
- Agresja seksualna (natręctwo, molestowanie) oraz przemoc seksualna (napastliwość, czyny lubieżne, zgwałcenia);
- Wandalizm – niszczenie mienia, rzeczy;
- Uczestnictwo w destrukcyjnych grupach nieformalnych: kradnących, agresywno-zabawowych i antyspołecznych podkulturach młodzieżowych;
- Kradzieże – przywłaszczenia mienia szkoły, personelu i innych uczniów.⁶

Z danych statystycznych Komendy Głównej Policji wynika, że w roku 2006 na terenie szkół podstawowych oraz gimnazjalnych stwierdzono występowanie takich zachowań agresywnych – mających charakter przestępstw jak: kradzieże cudzej rzeczy – 4.030 przypadków, przestępstwa rozbójnicze – 3.603 przypadki, uszczerbek na zdrowiu – 1.475 przypadków, udział w bójkach lub pobiciu – 951 przypadków, przestępstwa narkotykowe – 691 przypadków oraz zgwałcenia – 20 przypadków. Oprócz przestępstw stwierdzonych na terenie szkół podstawowych oraz gimnazjalnych Policja odnotowała również przestępstwa popełnione na terenie przed-

⁴ http://www.szkolabezprzemocy.pl/index.php?menu_id=57 (23.02.2007)

⁵ Z. Skorny: *Proces socjalizacji dzieci i młodzieży*, Warszawa 1976, s. 10

⁶ M. Prokosz: *Przemoc w szkole podstawowej. Stan aktualny i możliwości przeciwdziałania*. W: A. Margasińska, B. Zajęcka (red.): *Psychopatologia i psychoprofilaktyka*. Kraków 2000, s. 230

szkoli oraz żłobków. Liczba przestępstw stwierdzonych na tych terenach wynosiła: kradzieże cudzej rzeczy – 395 przypadków, kradzieże z włamaniem – 292 przypadki, przestępstwa rozbójnicze – 4 przypadki, przestępstwa narkotykowe – 4 przypadki, uszczerbek na zdrowiu – 3 przypadki oraz udział w bójce lub pobiciu 2 przypadki. Ponadto należy wskazać, iż sprawcami tych przestępstw nie zawsze były osoby uczęszczające do tych placówek, tj. uczniowie, nauczyciele, ale również osoby tzw. „z zewnątrz”.⁷

Oprócz form agresji przejawianych przez uczniów w stosunku do uczniów, w szkołach pojawia się również agresja w stosunkach między uczniami a nauczycielami. Ogólnopolskie badania socjologiczne przeprowadzone w marcu 2006 roku przez Centrum Badania Opinii Społecznej wskazują, że podstawowym problemem w stosunkach uczniów z nauczycielami – i drugim, co do ważności źródłem konfliktów – jest subiektywizm ocen. Nauczyciele są dość powszechnie odbierani jako „faworyzujący” jednych, a „gnębiący” innych. Uczniowie często wchodzą w spór z nauczycielem, ponieważ nie chcą pogodzić się z otrzymaną oceną. Ponadto nauczyciele są często ignorowani i prowokowani, a uczniowie – obrażani werbalnie przez nauczycieli, wyrzucani z klasy czy straszeni.⁸ Jak wynika z badań przeprowadzonych przez K. Ostrowską najczęściej ofiarami agresji przejawianej przez uczniów są nauczyciele religii, matematyki, fizyki, chemii i języka polskiego. Najczęściej stosuje się wobec nich takie formy przemocy i agresji, jak: przezwiska, napisy, grafiki, złośliwe uwagi, gesty, dowcipy i anegdota, parodiowanie, lekceważący śmiech, pogardliwe milczenie, kłamstwa, manipulacje, intrygi, ośmieszanie, szantaż, planowanie zemsty w marzeniach oraz ich urzeczywistnianie w świecie realnym, zachowania lekceważące i wulgarnie, uniemożliwianie prowadzenia zajęć oraz bezpośrednie akty przemocy fizycznej.⁹ Można sądzić, że w wielu wypadkach arogancja uczniów wobec nauczycieli jest elementem „gry” szkolnej i w rzeczywistości nie jest skierowana przeciwko nauczycielowi. Pomimo, iż uczniowie deklarują, że jednym z najistotniejszych (wskazywanym na trzecim miejscu) źródłem autorytetu wśród rówieśników jest „stawianie się” nauczycielom większość z nich stwierdziła, że szanuje swoich nauczycieli, czuje się przez nich szanowana i traktowana życzliwie.¹⁰

Przedstawione wyniki badań potwierdzają, zatem fakt, że agresja i przemoc w szkołach jest zjawiskiem narastającym i zmieniającym się (w zakresie form) ku coraz większej brutalności. Spośród wielu propozycji działań zaradczych, które mogą przyczynić się do niwelowania w szkole zjawiska przemocy oraz agresji uczniowskiej wobec słabszych, należy wskazać na: podejmowanie przedsięwzięć, których sukces zależy od umiejętności współpracy uczniów; wzmocnienie dyżurów nauczycieli kontrolujących na przerwach szatnie i łazienki, zwracających uwagę na to, co się wokół nich dzieje; ukierunkowanie emocji uczniów m.in. poprzez zorganizowanie „otrząsin” dla pierwszoklasistów w formie wspólnej zabawy; zdecydowane reakcje na wszelkie przejawy „fali” i różnych form agresji; kontakty ze szkolnym pedagogiem bądź psychologiem, wspólne zorganizowanie cyklu spotkań

⁷ Komenda Główna Policji; <http://www.policja.pl/wai/pol/4/4259/> (23.02.2007)

⁸ A. Gizy-Poleszczuk, op. cit.

⁹ K. Kruszkó: *Agresja w szkole – obraz sprawcy i ofiary*. W: M. Gwoździcka-Piotrowska, J. Wolejszo, A. Zduniak (red.): *Edukacja w społeczeństwie „ryzyka”. Bezpieczeństwo jako wartość*. Tom 3, Poznań 2007, s. 188

¹⁰ A. Gizy-Poleszczuk, op. cit.

z uczniami oraz objęcie indywidualną opieką zarówno agresorów, jak i ofiar przemocy; organizowanie w szkole spotkań poświęconych omawianiu zjawiska agresji i przemocy; wspieranie się pomocą specjalistów z poradni psychologiczno – pedagogicznych; opracowanie i realizacja programów profilaktycznych dla klas i zespołów, w których zauważono poważne problemy natury wychowawczej; spotkania z rodzicami przybliżające aktualne problemy oraz sprzyjające przebudowie i poprawie komunikacji między dorosłymi i dziećmi; utworzenie szkolnego telefonu zaufania; umieszczanie w szkole plakatów i informacji pomocnych w przeciwstawianiu się agresji i przemocy; uruchomienie systemu pomocy drogą internetową (zgłaszanie do wychowawcy, pedagoga szkolnego, dyrekcji szkoły tych problemów, które nie zawsze dziecku łatwo przekazać w otwartej rozmowie) itp.¹¹ Ponadto istnieje wiele różnych programów profilaktycznych ukierunkowanych na zapobieganie zjawisku agresji i przemocy. Na przykład *Program profilaktyczny „Veto wobec przemocy i narkotyków”* opracowany przez Świętokrzyskie Centrum Profilaktyki i Edukacji, adresatami programu są dzieci i młodzież z gimnazjów i szkół średnich. Program koncentruje się na przeciwdziałaniu przemocy i wymuszeniom w szkołach, profilaktyce narkomanii i alkoholizowaniu się młodych ludzi. Warto również polecić *Program zajęć wychowawczo-profilaktycznych „Spójrz inaczej na agresję”* opracowany przez Andrzeja Kołodziejczyka, Ewę Czerniewską i Tomasz Kołodziejczyka. Odbiorcami programu są uczniowie starszych klas szkoły podstawowej oraz gimnazjaliści. Celem programu jest wyuczenie umiejętności radzenia sobie z własnymi, negatywnymi emocjami oraz umiejętność przezwycięzania przemocy pochodzącej z zewnątrz.¹² Należy także wspomnieć o treningu zastępowania agresji – program został skonstruowany przez Profesora A. Goldsteina. Według autora trening jest jedną z niewielu skutecznych metod, jest wielostronnym programem skierowanym na zmianę zachowań agresywnych poprzez nauczanie osób poddanych treningowi umiejętności społecznie pożądanych, kontroli złości oraz wychowanie moralne (tzw. trening wartości etycznych). Uczestnicy programu uczą się, aż 50 ważnych w życiu zachowań, które autor podzielił na 6 grup:

- Wstępne umiejętności społeczne (np. prowadzenie rozmowy, mówienie komplementów);
- Zaawansowane umiejętności społeczne (np. prośenie o pomoc, przekonywanie innych);
- Umiejętności emocjonalne (np. wyrażanie swoich uczuć, radzenie sobie z czymś gniewem);
- Umiejętności alternatywne wobec agresji (np. pomaganie innym, unikanie bójek);
- Umiejętności kontroli stresu (np. reakcje na niepowodzenie, radzenie sobie z presją grupy);
- Umiejętność planowania (np. znajdowanie przyczyn problemu, określenie swoich możliwości).¹³

¹¹ K. Kruszko, op. cit., s. 188-189

¹² K. Potaczała: *Programy profilaktyczne szansą na uzdrowienie sytuacji polskiej szkoły – na przykładzie realizacji szkolnego programu profilaktyki agresji*. W: M. Gwoździcka-Piotrowska, J. Wołęjszo, A. Zduniak, op. cit., s. 201-202

¹³ M. Przybysz-Zaremba: *Mobbing w szkole – skala zjawiska, jego formy oraz profilaktyka* – złożono do druku

Reasumując należy stwierdzić, iż w działaniach profilaktycznych agresji podejmowanych przez szkołę niezmiernie ważna jest także postawa rodziców i wychowawców – reagowanie na każdy przejaw zła, pomoc psychologiczna ofiarom agresji, tłumaczenie i pomaganie w opanowaniu złości agresorom – to główne warunki niezbędne do zredukowania zjawiska.¹⁴ Lesław Pytka stwierdza, że w powstrzymanie procesu brutalizacji zachowań młodzieży, powinny być włączone również Władze Państwowe, które wprowadzą zmiany w zakresie polityki edukacyjnej oraz opiekuńczej i socjalno – prawnej. W przeciwnym razie – jak przewiduje autor – grozi nam cywilizacja ludzi bez serca, psychopatów zdeterminowanych rządzą władzy, dominacji i sukcesu. Programy realizowane przez szkoły wymagają wspólnego działania, wspólnych zobowiązań i wspólnej odpowiedzialności za realizację planu wszystkich podmiotów społeczności szkolnej.¹⁵

¹⁴ <http://www.sciaga.pl/tekst/45231-46-mobbing> (22.02.2007)

¹⁵ L. Pytka: *Zbrodnia i niewinność dziecięca*. W: L. Pytka, B. Głogowska (red.): *Okrucieństwo i zbrodnia dziecięca. Incydent czy znak czasu?* Warszawa 2000